

անա, կ'ըսէ, "ի կողմանս Յունաց, որով պէտք է Հռոմէական տերութեանն Արեւելից կողմն կամ Ասիա խնամալ, եւ այն "առ կոմսի ումնն Նիկի- (Նի)անէս անուն", Եմենայն իրաւամբ մտադիր կ'ընէ Վրթշապի, թէ պէտք չկայ այս կոմսը նշ- նացրնել Նիկիիանոսի՝ դոստանդիանոսի կայսե- րակցին Տետ, ինչպէս շատրք կործեցին: Այս- պէս ամենեւին արգելք մը չկայ 266—267ին գոթական արշաւանաց ստեին զնէլ այս գէպ- գեբըր, թէպէտ նաեւ ուրիշ նման ասպատակու- թիւնք պակաս չեն: Այսպէս կը գտնենք 269ին Յ. Ք. արշաւանք մը Գոթաց եւ ուրիշ բարբա- րոաց, որոնք Հելլենականոսն անցնելով մինչև Գունասանն յառաջացան: Սակայն այս արշա- ւանքն Ասիոյ եզերքն Տազու կը շջափէր, ուր 266ին արշաւանաց ժամանակ Վիգիա, Բիթա- ռիա, Փոբուգիա, Գազարտիս, նաեւ Գամիլը որդ- զուած էին. այնպէս որ աւելի հաւանական կ'ե- րեւայ թէ այս արշաւանաց վրայ պէտք է առնուլ Ագաթանգեղոսի խօսքը, որուն մանրամանու- թիւնքն է հարկէ կրնան դիւրաւ շափազանցուած ըլլալ:

Կնդիր է թէ որ ժամանակին եւ որ ար- քային համարելու է Ագաթանգեղոսի յիշածը՝ թէ սահմաններ հաստատեցին Պարսիքը Հռոմայ- յիցոց դէմ փոփոխով: Ժամանակին նայելով Էպպուհ Վ. էր՝ որ զՅրդան մերժելով Հայաս- տան գրաւեց, եւ սահմանները կրնար ճշգեղ փոսերով: Բայց նկատելով այն պարագայն՝ որ Ագաթանգեղոս անգամ մը Արտաշիր յիշելով՝ ալ ուրիշ Պարսից թագաւորաց անունը չէ յիշէր, այնպէս կը ցուցնէ թէ այս սահմաններ հաստատելն ալ Արտաշիրի կու տայ: Այսպիսի սխալ անուանակոչութեան պատճառը կրնայ կարծուիլ այն՝ որ Գողթան երբոց մէջ յիշուած Արտաշէսն նշնպիսի սահմաններ որոշել առաւ (ըստ Խորենացոյ²), թերեւս նոյնն ըլլաւ նաեւ ուրիշ Արտաշէս մը (Գ.) որ նաեւ Արտաշիր կը հղուէր, եւ մերձաւոր էր ժամանակու հեղինակ- րին. ուստի եւ շփոթմամբ Արտաշիր պարսկին առած է հոս Ագաթանգեղոս: Ըստ իս՝ այս պա- րագայն կրնար պատահած ըլլուլ նաեւ Պրոքոսի ժամանակ երբ իսպաղանութեան դաշինք գրուե- ցաւ: Եւ արդեամբք ըստ Խորենացոյ³ Պրոքոս "բաժանէ զաշխարհս (Հայոց) սահմանագրու- թեամբ փոռ գործելով": Եւ որովհետեւ Խորե- նացի հոս փոխանակ Ղուսմ Բ. արքային Արտաշէ-

կը զնէ արքայից արքային անունը, կրնանք բաշխել թէ այս դիպացս արձագանք է նաեւ այն զոր Խորենացի կը յաւելուր Արտաշիսի սահման որո- շելը պատմելն ետքը թէ "Ընդ որ նախանձեայ Արտաշիս, որքոնս՝ Ստանոս, զնոյն նման հրամանս առնել եւ ի Պարսից աշխարհին եւս յիւր անունն անուանել, զի մի եւ յիշեսցի անունն Արտաշիսի"⁴, (Հարտաշիսի) 4. Յ. Տ.



Պ Ա Ս Ս Ա Վ Ա Ն

**Ա Ջ Գ Վ Ա Ն Կ Թ Ի Ն
Ա Ջ Ն Ի Կ Վ Ա Ն Զ Ր Ո Ւ Ն Յ Ի Զ Յ Ն Ն Ո**

(Հարտաշիսի Եւ Մեր)

Ե.

Քաղաքացիական որդեգր մէջէն, որով Աստուած յորհնած էր զՅովհաննէս Չէլէպի, Վերջինն յներէն էր Յակոբ Չէլէպի Տիւղանս (ծն. 1793 Յունուար 3ին): Ի սնէ գեղեցիկ ճրիւք զարգարուած, ի մասնաւորի նկարու թեան շատ սեր կը ցուցնէր: Ազբունի պալատն յաճա- խելու ասեռ ցուցած յազոզակութիւնը Սուլթանին միտքը գրաւեց, որ բարոյսն արկածներէն ետքը փողերանոցի մեծ զարմանին յարմար անձ մը կը փնտռէր, եւ գտաւ զՅակոբ Չէլէպի: Յակոբ ինք զննքն իւր նախորդաց անունը ժառանգելու ար- ժանի ցուցուց, եւ այնպէս սիրելի էր Ապտուլ Մէճիտի՝ որ զննքն ու իրմով բոլոր Տիւղանքն վերստին առաջին պայծառութեան հասցնելու ամեն կերպ ինամբ եւ փայթ տարաւ: Այս բաւ- ական չէ. բանի՛ բանի անգամ Տիւղանք ար- քունի պալատն հիւր մնացին: Այսպէս շուտով առաջին յարաբերութիւնները նորոգուած էին:

Սակայն Բնչ Վրէլէին թշնամիք: Յատարուան պէս իրենց շարանութիւնն գուրթիւնները նորոգեցին. բայց այս անգամ՝ Սուլթան Մէճիտ ուղեց անձամբ Ամսղոսիլ բան- սարկուաց քառութեան ստուղծեանը: Ելաւ Գու- ռուշէշմէի ամլաստանները պալատին կարծեցեայ զնդուութիւնները տեսնելու գնաց. բայց հոն մե- ծապէս հարուածեցաւ թշնամեաց խոնակը: Ստու- թեանց համար արգար բարկութեամբ զնուած՝ եւս առաւել ճանցաւ Սուլթանն Յակոբայ յարգը: 1839ին Յակոբայ կրտսեր եղբայրը՝ Պոլոս Չէլէպի առանձինն հրովարտակա Արտաշէսի ու-

¹ Այսինքն էլ թ. 7—10:
² Խոր. Բ. ԳԼ. ծ. 1:
³ Խոր. Բ. ԳԼ. չէ:

⁴ Հմեն. այս ինքնոր նկատմամբ Վրթշապի կար- Կիրը: Ագաթ. էջ 50:

կերպարաններու անուանեցաւ, բայց Յակոբայ ձեռքին տակ:

1842ին Ապրիլի գեղեցիկ օր մը Յակոբ Չէլէպին փողերանոցէն դարձած աստին՝ աստիկ տկարութիւն մը զգաց, որ այնչափ աւելցաւ՝ մինչեւ մտաւարտ վտանգէ մը կը վտնուէր: Բարդապայն ջերմամբ սկսած էր տառապիլ: Բայց այս անգամ ՎեՏ. Սուլթանին կողմնէ եկած բժշկաց ճարտարութիւնն յաջողութեամբ պսակուեցաւ. — Յակոբ Չէլէպի վտանգ անցուց:

Յակոբ Չէլէպի ամուսնացեալ էր Պողոս Պիլէգիբճիի՝ Լուցիկա դասեր հետ, եւ ութը զուակ ունեցաւ, որոնցմէ երկուքը՝ Յովհաննէս եւ Գրիգոր՝ տակաւն ութը տարւան հասակին՝ Պողոս եւ Կարապետ Չէլէպիներուն խնամակալութեան տակ արտուի տեղաւոր անուանեցան եւ Էփեֆէ սուրբ (1847ին):

Մեր գիշացը փողերանոցի պաշտաման հետ երկրորդական պաշտոններ ալ կը վարէր: Հազիւ թէ իւր վերջիչեալ հրամանութիւնէն ազաքիսեցաւ, հասարակաց օգտին եւ երկրագործութեան խորհրդարանին անգամ՝ անուանեցաւ, եւ իւր խորատես սրամտութեամբը խորհրդակցաց զարմանքը կը շարժէր:

Յամին 1843 Հոկտ. 6ին Յակոբ Չէլէպի սխառ փողերանոցի զարգացման համար ամէն ջանք ընէր: Տէրութիւնն փողերանոցին մէջ շոգեշարժ մէքենաներ մտցընել ուղեց, որպէս զի թէ դրամահատութիւնը զիրանայ եւ թէ անձանց ինայութիւն ըլլայ: Որուն յանձնելու էր այս գործը. Յակոբ հին էր. հարկաւ Յակոբայ որ նախ եւ յառաջ Լնտոն քանի մը հոգի զգեց որպէս զի մէքենակալութեան այս մասն ուսումնասիրեն: Այս միջոցին, այսինքն 1844 Յունուար 10ին, սակի մեքենայներն ելան:

Տիւրքան Յակոբայ անուան կոթող կը մնայ նաեւ իւր ի Զմիւռնիա կանգնած թղթի մեծ գործարանն¹:

Այսպիսի գործունէութեան մէջ էր Յակոբ Չէլէպի, երբ Սուլթան Ապրիլ Մեճիս տէրութեան եւրոպական կողմերը ճանապարհորդելու պատրաստուած ասին՝ (1846ին) զինքն եւ եղբայրը զՊողոս Չէլէպի հետն առնուլ կ'ուզէր. բայց Յակոբ յանկարծ ծանրաբաժն իւր անդանալով՝ միայն Պողոս Չէլէպի կը թողնուէր: Կեցիլ ՎեՏափառ ուղեւորին: Բայց կը տեսնուէր՝ որ այս անգամ՝ Յակոբայ առողջութիւնը շատ տկարացած էր: Սուլթանին հրամանաւ ու խորհրդովը 1847 Մայիս 13ին ղեկ ի Զմիւռնիա ճամբայ կ'եկէ, անկէ կ'անցնի Քրիստա, Անեւտիկ, Բատուա եւ շոգեկառօք Վիեննայի վրայն

Բարիլ անցնելու վրայ եւ զած ասին՝ Յուլիս 4ին գիշերն այնպէս կը ծանրանայ վիճակը, որ ամենաճարտար բժշկաց օգնութիւնն ալ անօգուտ կ'ըլլայ, եւ ի վիշտաց հոգին կ'աւանդէ: Մարմինն ի Կ.Պոլսն փոխադրուեցաւ եւ Գուրուէշմէի զամբանաբանը գետեղուեցաւ:

Հարկ չենք տեսնիր ընտանեաց եւ բարեկամաց եւ բոլոր ազգին եւ նոյն իսկ ՎեՏափառ Սուլթանին՝ այսպիսի կորստան վրայ գրացած ցաւին թարգման հանդիսանայ. միայն այսչափն կ'ընենք, թէ Յակոբ Չէլէպին իւր մահաւմբը շատերուն զգալի ըլլաւ իւր բաժանումը: Կրեղմանին



ՅԱԿՈՐ ՉԷԼԵՊԻ ՏՆՈՂ

վրայ լացին որն ու այրին, թշուառն ու աղքատը: Իւր դագաղին շուրջը խորատած բազմախուռն ժողովրդեան ահա՛ ինչ կ'ըսէր իւր զամբանականն արտասանող բեմիսացալը. — Կորստացի Օսման — նեան տէրութիւնն իրն իխա պիտանի ու օգտակար Մարդ մը: Կորստացի հայրենիքը մեծ ու խիտ խեղցիկ ու աղետական Անձ մը: Կորստացի ազգը իւր փառքն ու պարծանքը, իւր կրակաւորութիւնն ու բարեբարը: Վերջապէս կորստացի իւր ընտանիքը՝ անպիտ անգին մարդարիտ մը . . .¹

Համառօտ ազգաբանութեանն Ը. եւ Ք.

¹ Յամին 1847 ի Վիեննա լայս անապաւ եւրոպ ազգային ընդդէմ իւր յաջորդածը ու ձեռնառութեամբը հրատարակած է Հ.Ճեմ. Հակոբ Արեւիչայ. 1888, Թ. 12:

¹ ըստ յու զարկալ որո. թեան միճանու եւ հայկազ Յակոբայ Չէլէպի-չ Տիւրքանաց. Ի Հ. Քաթ. Վ. Մարտիտան. Վիեննա, Միքիլ. սպ. 1847. էջ 11:

Գրուիննը կը նուիրենք Կարապետ եւ Պօղոս Յիւզեան Չէլչիպինբու համառօտ կենսապրու- թեան:

Է.

Կարապետ (ծն. 1779 Յուլիս 28) այն- պէս սիրելի եղած էր թագաւորին, որ Վե- հափառ Սուլթանն Տաճեցաւ անգամ մը Կարա- պետ Չէլչիպեց յայգոյն մէջ ընկերել: Եւ իբր



ԿԱՐԱՊԵՏ ՊԷՑ ՏՈՒՋ

նշան իւր գոհութեան՝ օր մը իւր Վեհափառ մայրն ալ մանակից ըլլաւ Կարապետի ար- ժանաւոր հիւրասիրութեան: Օսմանեան պե- տութեան բարձր շքանշաններէն շատերն ու- նէր. մասնաւոր յիշատակութեան արժանի է 1849ին ընդունած Իւնի-Պիէ Լույսի աստիճանն, որով ամէն զինուոր պարտական էր իրեն ողջըն տալ, որ գեռ Էոյսի մը եղած չէր: Թող օտար տերութեանց կողմանէ ընդունածներն, որոնք ա- մէնքն ի միասին թուով 12 հատ էին: 1850 Յուն. 22ին Վեհ. Սուլթանն՝ ի նշան իւր համարմանն զԿարապետ Պէլութեան աստիճանն հասցուց եւ Վեհ. Արքայամբ սեղանաւոր կարգեց: Իւր հա- տուն ծերութեանը ժամանակ Կարապետ հրա- ման ունէր Վեհապետին հետ մտերմութեամբ վարուելու: Քանի անգամ թագաւորն այս ծե- րունին ընդունելու համար դիմանք կու գար:

Յամին 1855 Նոյեմբեր 27ին Կարապետ կեցեցաւ 79ամեայ ծերութեան բեռն տակ, եւ հարցը գերեզմանն ամփոփեցաւ:

Թ.

Սոյն Կարապետ Չէլչիպեց հետ վերերն հա- րեանցի յիշատակցիցը նաեւ զՊօղոս Չէլչիպի, (ծն. 1797 Փետր. 16) Յակոբ Չէլչիպեցն կրտսեր եղբայրը: 1839ին յատուկ հրովարտակաւ՝ Յա- կոբայ վերին հակողութեան տակ արքունի ոս-

կերպակտ անուանուեցաւ Պօղոս. եւ նոյն պաշ- տանին մէջ յաջողութեամբ իւր ընթացքը կա- տարեց: 1853 Օգոստոս 24ին Յակոբ Չէլչիպեց որդիքն՝ զՅովհաննէս եւ զՎրիպ որ, Բարիկ շքու- կեց յուսմունքս: Պօղոս Չէլչիպի մարմնոյն առող- լութեանն համար բրած ճանապարհորդութեան մէջ՝ 1871 Յունուար 28ին ի Չուիցիրա վախ- ճանեցաւ:



ՊՈՂՈՍ ՊԷՑ ՏՈՒՋ

Ճ.

Վառնակ մեր պատմութեան վերջին դիւ- ցազին, որ տակաւին կենդանեաց մէջ է, եւ գող- ցեա Տիւզիան երկբարեան պատմութեան ա- նուանակիրն ու կենդանի վիպոյն է: Այս անձն է Միհրան Չէլչիպի Տիւզ (ծն. 1817 Նոյ. 1): Հազիւ թէ Յակոբ Չէլչիպի կենդանեաց շրջանէն հետեցաւ, եւ ահա փողերանոցի ակ- նայիչ սպատոյնն սկսան իլլորիլ՝ գոնէ այս ան- գամ՝ ձեռք անցընելու այս ի հնուց տննացեալ պաշտօնն. բայց իրենց բոլոր յոյն դարձեալ ի դերու ելլաւ, երբ 1847 Օգոստոսին՝ փողերա- նոցի գործակալութիւնն յանձնուեցաւ Յիւզեան Սերգայի միամբ որդեցին՝ Միհրան Չէլչիպի:

Իւր երիտասարդական աշխուժին առաջին գործն եղաւ՝ Յակոբ Չէլչիպեցն շոգեւարծ մե- քենաներու պատրաստած խորհուրդն իրագոր- ծել եւ կատարելագործել: Վիսաւ այնուհետեւ փողերանոցն եւրոպական ոճով կորամ կտրել, որով բնականապէս ծախուց ալ մեծ ինչպութիւն կ'ըլլար:

Այս ժամանակներս Թուուվէ Շովկի խոր- հրբով 12 հոգի միարանած՝ մեծ դրամատուն մը պիտի հաստատէին. որոցց գլուխը պիտի ան- ցնէր Միհրան Չէլչիպի: Գործն ըստ բաւականի յառաջագիւլ՝ վիճակի մէջ էր, եւ մինչեւ նաեւ

շատերուն վերջացած ինդր մը կ'երեւէր. սակայն ռուսական անախակ պատերազմին ըտրը խախտեց այս ձեռնարկութիւնը:

1855ին Միհրան Չէլէպին իւր այնչափ ծառայութեանց փոխարէն Պէտրոպոլսի բարձր տնտեսական արժանացաւ՝ արքունի հրամանաւ Հոսնոր ասպարէզ մը կը բացուի Միհրան Պէլլին ատընէ. ետեւէ ետեւ պաշտօնէ պաշտօն կը բարձրանար, որ անշուշտ իւր կարողութեան աստիճանին վկայութիւնն էր:

1856 Մարտ 3ին թաւրիշտի վեճի վնանդամ կարգեցաւ. 1857 Ապրիլ 3ին Մէլիքը Վարդի (Հասարակաց կրթութեան) խորհրդական անուանեցաւ: Բայց ամենամեծ գործը կրնանք համարել՝ գնահատելի հաստատութիւնն, որ 1859 Օգոստոս 1ին իրեն յանձնուեցաւ. եւ իւր ժամանակը բաւական յարող ընթացք ունէր. թէ եւ ժամանակը գծախտ գարձուած մը տուաւ անոր:

Միհրան Պէլլ այսպիսի եւ անորուն գործունէութեան մը շատ աւելի սիրելի եղաւ Օսմանեան Պէլլ



ՄԻԷՐԱՆ ՊԵԼԼ

տութեան զեհագետին առջև, որ սկսաւ իւր բարձր համարման նշանները դեղուլ անոր վայ: Սուլթան Ապտիւլ Մեճիտի օրով Միհրան Պէլլի առած պատուոյ շքանշաններն թուով 12 — 14 հատ են, թող պատուոյ տիրազաններն ալ Ապտիւլ Ազիզ 1862 Նոյ. 1ին Վեհ. Արքայամբ մեծ անդամաւորն բրաւ զՄիհրան Պէլլ. թէպէտ 1864 Փետրուար 5ին այս պաշտօնն իրմէ առնուեցաւ, բայց միայն անոր համար, որպէս զի 1870

Մարտ ամսոյն մէջ առաւել պատուով վերստին տրուի, եւ այս առթիւ տրուեցաւ իրեն Քիւրդի վար: 1864 Յունուար 18ին արգարութեան ատենին անդամակից եղաւ: Այս պատին պարզ պաշտօն մը չէր, այլ մեծ նշանակութիւն ունէր, վասն զի այս ժողովքն մինչեւ այն առեն միայն տաճիկ մեծամեծներու վերապահեայ էր, եւ Միհրան Պէլլ առաջին քրիստոնեայ անդամն եղաւ: 1867ին

Սուլթան Ապտիւլ Ազիզին հետ Քալիֆիդեաց, եւ Համապօլսի գրամական Համախորութեան Օսմանեան Պէլլին կողմէ Կուրթի կարգեցաւ: Իսկ 1877ին ծերակուտի անգամ անուանեցաւ:

Մինչեւ 1880 այս պաշտօններն շարունակուեցան, որ տարւոյ մը՝ փողերանոցի վարչութիւնը Մելիքի յանձնուեցաւ:

Միհրան Պէլլ այժմ իւր ընտանեաց ծոցին մէջ հանգարտիկ կը վայելէ թր այնչափ տարի անգուլ գործունէութեամբ շահած համարն: Երկինք իրեն զեւ երկայն օրեր հաճին պարգեւել: Այս է մեր իղձքն ու մաղթանքն:

ԺԱ.

Ազգարանութեան ամբողջութեան քանի մը համառօտ տեղեկութիւններ անցին: Միհրան Պէլլ ամուսնացեալ էր՝ փողերանոցի գանձապահ Եաղզբձեան Պետրոս Էֆենտիի 13ամեայ դստեր՝ Մարիմբա Եւփրասիէի հետ. (1849 Յունուար 30:) Վեց զաւակ ունեցաւ, որոնցմէ չորս մանչ զաւակներն՝ Կ. Պոլսոյ հայ-կաթողիկէայ հասարակութեան անուանի ներկայացուցիչներն են:

Առաջինն է Վեմ. Սերգիս Պէյ Տիւզ (ծն. 1851, փետրուար 15) որ 1875ին փոքրեանոցի գանձապետ անուանեցաւ: Երբ Միհրան Պէյ 1876ին եւրոպական երկիրներն ուղևորելու ելաւ՝ Բ. Կրան Տրամանս. Սերգիս Պէյ փոքրեանոցի գործակալութեան փոխանորդ կամ աւելի՛ առժամանակեայ վարչ. անուանեցաւ, եւ տարի մ'առաջ՝ 1878ին Վեհ. Սուլթան Ալփալիշ Համիտ Խանէն Ռ-Ռդէ՛ Ռ-Մի Ք. աստիճանն ընկալաւ, որ ցոյց է Օսմանեան պետութեան առջև ունեցած բարձր համարման: 1880ին Միհրան Պէյ փոքրեանոցէն ելած աստի՛ Սերգիս Պէյն ալ Տրք ընկերացաւ:

Երկրորդն է Ըտիկար Պէյ, (ծն. 1854 Յունր. 21.) 1888 Յունր 24ին Աջաճվերտի Յովհաննէս Ինքնետի գտաւոր՝ Նեկաար օրիորդին հետ ամուսնացաւ: Երրորդն Էդնու Պէյ (ծն. 1856 Փետր. 22) որ 1881 Յունր 22ին Մըբրըլեան Պորտ Պէյի Մարիամ՝ դստեր հետ ամուսնացաւ: Իսկ չորրորդն Հրանտ Պէյ (ծն. 1862 Յունուար 25): Երեք եղբայր տարրական ուսումն ի տան ընդունելէն ետեւ, Բարիլի պլեւայլ դպրոցներն աւարտեցան, ու լաւ դաստիարակութիւն առած՝ դարձան ի Վ. Պրինս:

Հ. Գ. Մ.



Մ Ա Յ Ե Ն Ա Պ Յ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

ԱրժԵԱՆ Հ. ՂԵՒՆՈՒ Վ. — Այրարատ, Ռոսշարճի Հայաստանայ: Վննտիկ, 1890, 4^o Հ և 590 էջ:



Առաջիկայ երկասորութիւն երրորդն է այն ընդարձակ տեղաբութեան հին Հայոց աշխարհին, զոր զրեթէ աստ տարի յառաջ հրատարակեց հռչակաբոր աշխարհագրեան հայրենեաց՝ Հ. Ղեւնոց Վ. Արշուն, որ իւր ստուար հաւաքածոյից ճաշակն ընծայեց հրատարակելով Էջրովայ համարութիւնը (1881ին), եւ այսպէս սխալաբան ընդարձակ տեղաբութիւնը (1885): Ասոց կը յաշարէ այժմ Այրարատայ հրատարակութիւնը միեւնոյն ձեւով եւ յորինուածով՝ Մատենայ տպագրութիւնն, պատկերներն եւ այլ գունաստիպ եւ ճշգրտապատկեր նկարը (թուով 235) կատարելապէս յաշարած են. շատ գեղեցիկ է նոյնպէս Այրարատայ ընդարձակ աշխարհացոյց տախտակը 1:500,000 մեծութեամբ. թէեւ մանրամասն նշանակութեամբ չարտեսին մէջ այն տեղեւոյթամէն ծանօթ վայրերը, ապա թէ ո՛ր՝ 2600էն աւելի անուանոց կայ մը հարկ կ'ըլլար նշանակել, Գունաստիպ են թուով 15, այսինքն՝ Բառենոյ շէրմակ վանաց թու 1570ին գրուած աւետարանէն պատկեր մը (ճշգրտապատկեր), Եղևույթը Կարուց, Աղարուր Կողոյ, Այ-

րարատեան լերիկը եւ Գառն երտախայ, Յատակաձեւ Աղարույնպատու եւ Էլիփանդի, Նահատակութիւն Ս. Հռիփսիմայ (բառ Յայսմուռուր Աստի Բ.), Յատակաձեւ Երևանոյ, Ճշգրտապատկեր Աւետարանի Աջոց վանաց (գրուած 1448ին), Ճշգրտապատկեր Աւետարանի Հայոց Թառի (1214ին գրուած), Ջորաթիւի հայտախուր բանակի, Գահնամակ (գեղեցիկ լուստարի ճշգրտապատկեր Սուլթան Մամբուզէ) Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ (բառ Յայսմուռուր Աստի Բ.): Աւագ Մարտի եւ Սառնամանիկ եւ Փրթած Մտտեաց: Բայց համեմատարոր շատ նուազ են այս անգամ հին ձեւագրաց ճշգրտապատկերը, վասն զի երբ Սիսուանայ մէջ տասնեակներով են՝ հոս հարկ թէ 11 հաս: Այս պարագայն նշան է թէ Վենետիկյ հարուստ ձեւագրաց հաւաքածոյին մէջ շատ քիչ են համեմատար Այրարատայ սահմանաց մէջ գրուածները, սար պատճառն այն է որ մեր հին ձեւագրաց մեծ մասը կիլիկիա գրուած է, եւ միւս մասն Հայաստանի այլ եւ այլ վանաց մատենապարտաւոյ մէջ թայտակար անձնաշարէն է գրուութեան: Աշունար է ասոց մէջ Կողովիս գրուած Միլիմիլի Թղթից Պառլոմ Առտոնայ թու 999 (պատկեր 191.), որ ամենահինն է ծանօթ ձեւագրաց մէջ Իշիկ վրայ գրուած որով զըջութիւնն ու գրեւոր անշուք ձեւը նշանուար է նկատելով ժամանակը: Մեծ արժէք սեփն նսեմ վերը յիշուած Առամական Գահնամակը, մագաղակեայ եւ թ.Գ զարէն յառաջ, որ Հայոց նախարարութեանց վրայ սեղանի տեղեկութիւններ կու տայ: Այս ձեւագրերն ընծայ է ծանօթ հայ բանասիրին՝ Վեմ. Մ. Արմինի:

Գրոց քովանդակութիւնն ինքնին յայտնի է: Այրարատայ աշխարհի իւրաքանչիւր գուստաց մտոր տեղաբութիւն, հանգերն պատմական եւ այլ տեղեկութեամբ իւրաքանչիւր տեղեցոյ, յորում կը տեղաբարեին այրարատեան գուստը այս կարգաւ. 1. Բառենից (Վերին, Սարի, Հուռնուիկը, Արեշիւնը). 2. Գարեղեանը. 3. Այրարատիկը. 4. Աւանդը, (Կարս, Ջորիշաւ). 5. Ճակատը. 6. Աջոցը. 7. Արագածոտն (Թալին, Արւած, Սարարապատ, Արբը, Կարբի, Աղարույն). 8. Նիգ (Աղարան, ԲՆԻ). 9. Արատնուիկը. 10. Կոտայից (Երևան եւն.). 11. Մաղուց (Գառնի, Ռոտան կամ Գոռին). 12. Ռարծ եւ Արած (Վեգի). 13. Ելարս. 14. Մտտեաց օտն. 15. Կողովիս. 16. Եղևույթն եւ 17. Բարեղեանը: Այս ցուցակն ինքնին կը ցուցնէ թէ որչափ ընդարձակուաւ նիւթ կոյ տեղաբութեւ: Արեւմտից ալ գրոցը ընդհանուր նկարներն աւելի քեղեցիկովն է, մինչ ընդհակառակն Սիսուան աւելի կամարմուկն մին է, ուր պատմական եւ մատենագրական ճիշդ աւելի ընդարձակ տեղ կը գրուէ, մանաւանդ քաղցմութիւ գրուագներովն եւ ի մանաւորի Լեւոն Միշտաթը ընդարձակ յաւելուածովը: Այսպէս Այրարատ Սիսուանի համեմատութեամբ շատ աւելի համեմատ է, եւ ընդհանրապէս խօսելով՝ Սիսուան շատ ճակ է մանրամասն տեղեկութեամբք բան Այրարատ: Սակայն արդէն հեղինակին գիտումն ալ այս կըլած է. եւ քրոյ Յասաւարանին մէջ յայտնապէս կ'ընէ՝ «Թեկէտ եւ իցեն ոչ սակաւ յիշատակը եւ